

La gran burla de la justícia guatemalenca

Cronologia d'una infàmia

per Andrés Cabanas

<http://el tercer expoliol reconquista.blogspot.com>

De 1944 a 1954, se succeïren a Guatemala els governs democràtics de Juan José Arévalo y Jacobo Arbenz, que van iniciar una sèrie de reformes socials i econòmiques destinades a limitar el poder dels grans terratinents i de la United Fruit Company, i a millorar la situació de misèria i exclusió en què vivia la població guatemalenca. El 1954, un cop d'Estat orquestrat pels Estats Units posà fi al procés democràtic i inicià un període de dictadures militars que havia de portar a una guerra insurgent que va durar gairebé quaranta anys. El general Efraín Ríos Montt va ser un dels militars d'aquesta llarga nit del terror.

1982-1983 — Amb un cop d'Estat contra el dictador de torn, el general Lucas García, Ríos Montt assumeix el poder a Guatemala. Seran els anys més durs d'una guerra contrainsurgent que va durar 36 anys i va tenir un resultat global de 440 aldees arrasades, més de 200.000 morts i desapareguts, i un milió de desplaçats. Un dels seus comandants en aquells anys era l'actual president de Guatemala, el general Otto Pérez Molina, conegut també amb el pseudònim de Tito Arias.

Febrer del 2000 — El mes de febrer de l'any 2000, l'Associació d'Amistat amb el Poble de Guatemala, el Centro de Documentación y Solidaridad con América Latina y África (CEDSALA) de València, el Comité de Solidaridad Internacionalista de Saragossa i l'Asociación contra la Tortura de Madrid es personen davant l'Audiència Nacional per interposar una querella exercint l'acció popular en les Diligències Prèvies 331/99 al jutjat Central d'Instrucció núm. 1 pels delictes de genocidi, terrorisme d'Estat i tortures comesos a la República de Guatemala. La compareixença s'afegeix a les ja presentades el dia abans per Rigoberta Menchú Tum, la Coordinadora Nacional de Viudas de Guatemala (CONAVIGUA), l'Asociación de Familiares de Detenidos Desaparecidos de Guatemala (FAMDEGUA), CC OO de Madrid, familiars del sacerdot espanyol Faustino Villanueva i altres.

L'Audiència Nacional s'inhibeix del cas i posteriorment el Tribunal Suprem decideix no admetre la persecució d'aquesta mena de crims comesos en altres països llevat que hi hagi ciutadans espanyols afectats.

14 de gener del 2004 — Amb el canvi d'administració a Guatemala, Ríos Montt veu desaparèixer la immunitat de què havia gaudit mentre era diputat. Ja se'l pot processar pel genocidi i els crims de lesa humanitat dels quals se l'acusa.

8 de març del 2004 — Primeres actuacions judicials contra Ríos Montt, però per una altra raó. El jutge Víctor Hugo Herrera Ríos, magistrat de Primera Instància Penal, Narcoactivitat i Delictes contra l'Ambient, dicta ordre d'arrest domiciliari contra Ríos Montt per trobar elements que el vinculen al procés obert per la mort del periodista Héctor Ramírez el juliol del 2003.

13 de maig del 2004 — Com que la interlocutòria judicial del 8 de març entenia per «domicili» tot el territori guatemalenc i Ríos Montt s'hi movia amb tota llibertat, la Sala Desena de la Cort d'Apel·lacions de Guatemala en va ordenar la reclusió efectiva a la seva residència a la capital, ordre que no va obeir en cap moment.

5 d'octubre del 2005 — El Tribunal Constitucional d'Espanya, en una sentència històrica, declara que la justícia espanyola és competent per jutjar delictes de genocidi i crims de lesa humanitat que s'hagin produït fora de les fronteres de l'Estat encara que els afectats no siguin espanyols. Es reobre així el cas contra Ríos Montt.

31 de gener del 2006 — Els advocats de Ríos Montt aconseguen el sobreseïment del cas de l'assassinat del periodista Héctor Ramírez per manca de proves.

El 19 de juny del 2006 — La nova doctrina establerta pel Tribunal Constitucional espanyol reactiva les diligències penals de l'Audiència Nacional després de sis anys de paràlisi. Arriba a Guatemala una comissió rogatòria dirigida pel jutge Santiago Pedraz Gómez per interrogar set ex alts oficials de l'Exèrcit i responsables governamentals: l'expresident Ríos Montt; l'expresident Mejía Víctores; el general Guevara Rodríguez; el general Benedito Lucas García; el coronel Germán Chupina Barahona, antic director de l'antiga Policia Nacional; Pedro García Arredondo, cap del Comando Seis de la Policia Nacional; i Donaldo Álvarez Ruiz, ministre de Governació amb els presidents Laugerud i Lucas García.

28 de juny del 2006 — La Cort Constitucional de Guatemala admet els recursos de queixa de Ríos Montt i els altres imputats en el sentit que l'Audiència Nacional d'Espanya no podia interrogar-los fins que la Cort Constitucional i la Cort Suprema guatemalenques no es pronunciessin sobre si el procediment seguit per l'Audiència Nacional s'ajustava a la Constitució de Guatemala, i es pronuncia en contra de la sol·licitud del jutge Pedraz.

7 de juliol del 2006 — Davant d'aquesta situació de «obstrucción constante y pertinaz», el jutge Pedraz de-

creta ordres de presó contra els set imputats pels delictes de genocidi, terrorisme, assassinat, tortures i detencions il·legals. La mesura implica ordre de detenció internacional, l'embargament dels béns i el bloqueig dels comptes bancaris.

Octubre del 2006 — El Parlament Europeu aprova una resolució de suport a les ordres de cerca i captura dictades per l'Audiència Nacional espanyola i demana la cooperació de les institucions guatemalques per aclarir les violacions de drets humans i jutjar-ne els responsables.

9 de setembre del 2007 — Ríos Montt presenta la seva candidatura al Congrés pel Frente Republicano Guatemalteco (FRG), amb la intenció de recuperar la condició d'aforat parlamentari que li donaria quatre anys més d'immunitat, i surt elegit diputat.

17 de desembre del 2007 — La Cort Constitucional de Guatemala deixa sense efecte l'actuació de l'Audiència Nacional espanyola per considerar que no té competència per jutjar guatemalencs. Si se'ls jutjava, ja ho faria la justícia guatemalca. La sentència blinda Ríos Montt i els altres acusats contra l'extradició.

14 de gener del 2008 — Ríos Montt assumeix el càrrec al Congrés, que li permet gaudir de quatre anys més d'impunitat.

11 de setembre del 2011 — L'FRG obté els pitjors resultats en les eleccions al Congrés. A les eleccions presidencials guanya el general Otto Pérez Molina, actual president del país, amb qui Ríos Montt fa anys que està enemistat.

14 de gener del 2012 — Expira el mandat legislatiu de Ríos Montt. El final de la immunitat té conseqüències immediates.

21 de gener del 2012 — La jutgessa Carol Patricia Flores, titular del Tribunal Primer A de Màxim Risc i instructora del procés que se seguia per genocidi i crims contra la humanitat a l'Exèrcit per la comissió de 72 fets delictius, entre els quals, 11 matances contra les comunitats maies de l'anomenat «Triangle Ixil» al departament d'El Quiché, cita Ríos Montt a declarar com a sospitós d'estar implicat en l'assassinat documentat de 1.771 persones, en 1.400 casos més de violacions de drets humans, i en 29.000 desplaçaments forçosos.

26 de gener del 2012 — Ríos Montt ha de comparèixer i la jutgessa l'inculpa de delictes de genocidi i crims contra la humanitat. Ríos Montt es nega a testificar i, per la seva avançada edat, es dicta arrest domiciliari i pagament de 500.000 quetzals (uns 65.000 dòlars).

17 de febrer del 2012 — Els advocats de Ríos Montt intenten evitar-ne el processament invocant la Llei d'amnistia de Guatemala, decretada per Mejía Vítores l'any 1986, que extingia les responsabilitats penals de

«toda persona responsable o sindicada de haber cometido delitos políticos y comunes conexos durante el período comprendido entre el 23 de marzo de 1982 y el 14 de enero de 1986».

1 de març del 2012 — El jutge Miguel Ángel Gálvez, del Tribunal Primer A de Màxim Risc, s'acull a l'argument de la Fiscalia i declara improcedent la petició de sobreseïment perquè la Llei de reconciliació nacional, promulgada el 1996, estableix que l'extinció de responsabilitat penal considerada per l'amnistia general del 1986 no és aplicable als delictes de genocidi, tortura i desaparició forçada. L'amnistia tampoc és aplicable *«a los delitos imprescriptibles o que no admitan la extinción de responsabilidad penal, de conformidad con el derecho interno o los tratados internacionales ratificados por Guatemala».* I el genocidi és un d'aquests delictes.

21 de maig del 2012 — La jutgessa Flores agreuja el càrrec de genocidi contra Ríos Montt en incriminar-lo en una altra causa, la matança de Dos Erres, comesa el desembre de 1982 i on van morir 201 camperols. Ríos Montt se'n declara innocent.

28 de gener del 2013 — El jutge Gálvez declara Ríos Montt subjecte d'enjudiciament criminal pels delictes de genocidi i crims contra la humanitat per considerar que hi ha proves suficients de la seva responsabilitat en les matances comeses contra la població ixil. També imputa l'exgeneral Mauricio Rodríguez, que havia estat cap de la Secció d'Intel·ligència de l'Exèrcit, la temuda G-2, durant el règim de Ríos Montt.

19 de març del 2013 — Comença al Tribunal Primer A de Màxim Risc de la ciutat de Guatemala, sota la presidència de la magistrada Jazmín Barrios, el judici per genocidi i crims de lesa humanitat. En la primera intervenció, la part acusada anuncia un canvi dels advocats defensors en un nou intent d'ajornar la vista. Després d'escoltar la lectura dels càrrecs imputats, Ríos Montt manifesta la seva disposició a declarar, *«pero en otro momento».*

18 d'abril del 2013 — El Jutjat Primer A de Màxim Risc que presideix la jutgessa Carol Patricia Flores deixa sense efecte tot el que s'havia fet des del 23 de novembre del 2011, per qüestions de procediment: la defensa de Ríos Montt havia recusat la jutgessa Carol Patricia Flores i els advocats del Centro de Acción Legal de Derechos Humanos (CALDH) havien presentat un recurs contra la recusació davant de la Cort Constitucional, la qual encara no s'havia pronunciat.

19 d'abril del 2013 — El Tribunal de Sentència B de Màxim Risc es nega a acceptar la decisió de Carol Patricia Flores perquè la considera il·legal. Se suspèn el judici a l'espera de la decisió de la Cort Constitucional.

23 d'abril del 2013 — La Cort Constitucional confirma l'anul·lació del judici en decidir que el tribunal que el portava a terme no era competent.

2 de maig del 2013 — El Tribunal Primer A de Màxim Risc repren el judici i ordena dictar sentència.

10 de maig del 2013 — El Tribunal Primer A de Màxim

Risc condemna José Efraín Ríos Montt, per genocidi i crims contra la humanitat, a 80 anys de presó i ordena que sigui traslladat al Cuartel de Matamoros. Mauricio Rodríguez Sánchez, cap de la intel·ligència militar de 1982-1983, és absolt.

19 de maig del 2013 — El Tribunal Constitucional cedeix a les pressions de l'Asociación de Veteranos Militares de Guatemala i dels terratinents i oligarques, organitzats en el Comité Coordinador de Asociaciones Comerciales, Industriales y Financieras (CACIF): anul·la la sentència contra Ríos Montt i, argumentant errors de procediment, ordena repetir el judici reprenent-lo des del 19 d'abril, data en què la vista havia estat suspesa.

5 de juny del 2013 — El Tribunal B de Màxim Risc, designat per una Sala d'Apel·lacions per continuar el procés contra Ríos Montt, decideix reprendre el judici el mes d'abril del 2014. L'argument del Tribunal és que té a l'agenda uns 26 judicis que ha de resoldre abans del cas Ríos Montt.

El genocidio guatemalteco

per Ricardo Falla

El juicio contra Efraín Ríos Montt y su jefe de inteligencia, acusados de masacres y gravísimas violaciones contra la población indígena, y del asesinato de 1.771 personas entre 1982 y 1983, ha avivado un debate trascendental en ese país centroamericano: las operaciones militares del ejército guatemalteco, ¿entran o no en la categoría de genocidio? ¿Se cometió o no un genocidio en Guatemala? Puede ser una trampa ideológica equiparar el genocidio guatemalteco con el genocidio nazi y concluir que en Guatemala no hubo genocidio porque no fue igual al nazi. Ha habido genocidios en Yugoslavia, en Ruanda, en Camboya y en otras naciones. En cada país el genocidio ha tenido sus rasgos propios. Sin embargo, todos han sido calificados de genocidio. ¿Hubo genocidio en Guatemala? Para responder a esa pregunta es muy importante analizar lo que es genocidio según las Naciones Unidas. Y después, ver los hechos ocurridos en Guatemala. Así podremos concluir si la definición se ajusta a los hechos y podremos llegar a comprender en qué consistió el genocidio guatemalteco.

La primera condición es la intencionalidad: que cualquiera de esos actos sean perpetrados con la intención de destruir. La intencionalidad se descubre en su planificación

El concepto de genocidio según Naciones Unidas

El genocidio se encuentra definido en la Convención para la Prevención y Sanción del Delito de Genocidio adoptada en Naciones Unidas el 9 de diciembre de 1948 y en vigor desde el 12 de enero de 1951. Esta convención fue firmada por Guatemala el 13 de enero de 1950 durante el gobierno de Juan José Arévalo.

Según la Convención, el genocidio, ya sea cometido en tiempo de paz o en tiempo de guerra, es un delito de derecho internacional. El Artículo 2 dice así:

«En la presente Convención, se entiende por genocidio cualquiera de los actos mencionados a continuación, perpetrados con la intención de destruir, total o parcialmente, a un grupo nacional, étnico, racial o religioso, como tal:

- a) Matanza de miembros del grupo.
- b) Lesión grave a la integridad física o mental de los miembros del grupo.
- c) Sometimiento intencional del grupo a condiciones

de existencia que hayan de acarrear su destrucción física, total o parcial.

d) Medidas destinadas a impedir los nacimientos en el seno del grupo.

e) Traslado por fuerza de niños del grupo a otro grupo.»

Los actos y las condiciones

[...] De los cinco actos señalados en la Convención, dos son los que más claramente se dieron en Guatemala: matanza de miembros del grupo y sometimiento intencional del grupo a condiciones de existencia que hayan de acarrear su destrucción física, total o parcial.

En Guatemala ambos –o más exactamente, la serie de ambos actos– estuvieron concatenados como dos fases de un mismo proceso. Primero se cometió la matanza (masacres de 1981 y 1982) y después se intentó controlar a la población dispersa mediante condiciones de existencia límite (de 1982 en adelante, según regiones). [...]

Las condiciones para que esos actos se entiendan como genocidio son cuatro. [...]

La intención y el alcance

La primera condición es la intencionalidad: que cualquiera de esos actos sean perpetrados con la intención de destruir... Que no sean producto espontáneo de la ira o de la venganza. La intencionalidad se descubre en su planificación, ya sea con documentos escritos, ya sea con expresiones de los victimarios (palabras, gestos...), ya sea con la inspección de los hechos. Por ejemplo, la sucesión de masacres semejantes indica que no hubieran sucedido así si no hubieran estado planificadas.

La segunda condición es el alcance de la destrucción. Dice la Convención: destruir total o parcialmente a un grupo. [...]

Los grupos a destruir

La tercera condición se refiere a la naturaleza del grupo. [...] Pero antes de ver los distintos tipos de grupos, hay que adelantar, aunque la Convención no lo diga expresamente, que todos fueron de población civil no armada. La Convención define el genocidio como un delito más allá de las matanzas de población civil organizada. Para que haya genocidio el grupo debe ser de uno de estos cuatro tipos: un grupo nacional, étnico, racial o religioso. [...]

Las aldeas y municipios en Guatemala no son solo unidades políticas y territoriales, sino grupos con identidad étnica distinta. Así es como una aldea masacrada puede ser un microgrupo étnico destruido. [...] Destruir estos microgrupos étnicos era destruir el centro de su poder

social, formado por linajes y familias emparentadas, siendo todo ese tejido la naturaleza original de la etnia.

Las razones

La cuarta condición se refiere a la razón de la intencionalidad. Para significarla, la Convención utiliza el «como tal». Dice: con la intención de destruir... a un grupo nacional, étnico, racial o religioso, como tal. [...]

El que la razón de la intención sea «como tal» no implica que la destrucción deba ser total. Por ejemplo, un estado puede destruir solo a algunos grupos indígenas, y destruirlos porque son indígenas. [...] Así fue como pudieron ser utilizados soldados indígenas para matar a indígenas en cuanto indígenas. El entrenamiento los preparó para matar a su propia gente.

Hubo razones políticas y también hubo razones policiales

[...] En los genocidios suelen mezclarse y agregarse varias razones. Y aquí viene el punto más importante: la razón política no excluye la razón étnica o racial, ambas se pueden combinar. El que el ejército, por ejemplo, destruya un grupo indígena por ser enemigo político –porque abastecía a la guerrilla–, no excluye el que también lo destruya por ser indígena. [...]

Hay que descubrir las razones raciales o étnicas en los hechos mismos: en la destrucción total de aldeas, en la matanza de niños, en las expresiones de tenientes como «Hay que acabarlos hasta la semilla», en la crueldad de las violaciones sexuales, en las torturas... ¿Qué justificación política podrían tener esos excesos? A través de «los excesos irracionales» de los actos de destrucción se pueden leer las razones ocultas –y ocultadas ahora– del desprecio racial y de la discriminación étnica.

Un espejo invertido de la estrategia guerrillera

El genocidio en Guatemala tiene antecedentes. [...] Comencemos con el triunfo de la Revolución Sandinista en Nicaragua el 19 de julio de 1979. En ese momento estalló una esperanza para las revoluciones de toda Centroamérica. Se produjo una oleada de entusiasmo desde Nicaragua hacia los países al norte. Se cantaba: «¡Si Nicaragua venció, El Salvador vencerá y Guatemala le seguirá!». Como en un dominó los países irían cayendo uno tras otro. Los Estados Unidos así lo comprendieron y ocuparon Honduras como un portaaviones de contra-insurgencia para apoyar a la Contra, que combatía al gobierno sandinista, y para apoyar al gobierno de El Salvador que luchaba contra el FMLN.

Un estado puede destruir solo a algunos grupos porque son indígenas en cuanto indígenas. Así se utilizaron soldados indígenas para matar a su propia gente

En Guatemala, el ejército y la empresa privada dijeron NO al comunismo, pues así concibieron aquella oleada de entusiasmos. Fue un NO a cualquier precio para «salvar a la civilización occidental y cristiana». Entonces, el ejército diseñó una estrategia doble, que era un espejo invertido de la estrategia revolucionaria. Si la guerrilla pretendía comenzar la toma del poder yendo desde la periferia hacia el centro, el ejército seguiría el camino opuesto: comenzaría desde el centro hacia la periferia.

Así se comprenden los golpes que sufrieron las organizaciones en la ciudad en 1980 y 1981 y luego la tierra arrasada, que comenzó desde Chimaltenango y Chupol, al sur del Quiché, en noviembre de 1981, y que poco a poco llegaría hasta la frontera de Guatemala con México en el «julio negro», el julio de 1982. Era una *sweep operation*: una operación de barrida, como cuando una mujer saca la basura con la escoba hasta la puerta. A la mitad de esta ofensiva se dio el golpe de Estado del General Ríos Montt el 23 de marzo de 1982. No cambió esa estrategia, más bien la fortaleció.

Fusiles y frijoles

En la doble estrategia del ejército se consideró que si la guerrilla pretendía involucrar a la población civil –las bases– para desencadenar una incontenible guerra popular, se seguiría el camino opuesto: separar a la guerrilla de las bases, utilizando dos tácticas combinadas: fusiles y frijoles. Pero primero fusiles y luego frijoles.

¿Qué significaba «fusiles»? Significaba concentrar la fuerza destructora en algunas comunidades consideradas de apoyo a la guerrilla para eliminarlas completamente sin dejar una persona viva (destrucción total del grupo). Y significaba también eliminar a algunos miembros más destacados en el apoyo a la guerrilla de comunidades vecinas (destrucción parcial del grupo) con el fin de separar por el terror a la población civil de la guerrilla. El alcance total y el alcance parcial iban

combinados, porque la destrucción total de las comunidades señaladas como rojas debía irradiar el terror sobre las vecinas para que se doblegaran y pudieran ser controladas.

La población colaboraba con la guerrilla en forma de comida, información y tareas. Eso era lo que se debía cortar mediante esta táctica. Así «se le quitaba el agua al pez», decían. Pero no fue agua, fueron ríos de sangre.

«Frijoles» significaba concentrar la fuerza defensora del ejército en ciertas comunidades considera-

das como fieles. Y si la guerrilla tenía milicias armadas, también el ejército entregaría armas a los civiles de esas comunidades y los organizaría en las que se llamaron Patrullas de Autodefensa Civil (PAC). Estas patrullas serían la columna vertebral de un nuevo mapa de comunidades, llamadas aldeas modelo, que eran premiadas por su fidelidad con comida, recursos, viviendas. «Frijoles» eran estos premios. Pero nunca se podía aflojar el control que el ejército tenía, basado en el terror. Por eso, el elemento «fusiles» nunca desaparecía.

En una primera fase los operativos fueron solamente de «fusiles». Es la fase que corresponde a las matanzas de miembros del grupo, totales o parciales. En una segunda fase, los operativos fueron de «fusiles» combinados con «frijoles» y correspondió al sometimiento del grupo a condiciones de existencia que acarrearían destrucción física, total o parcial. Esas condiciones eran hambre, recursos destruidos, viviendas quemadas, persecución y terror.

«Negreaba de zopilotes»

Recientemente publiqué un libro que titulé *Negreaba de zopilotes*, en el que, en la voz de sobrevivientes, recupero la historia de la masacre ocurrida en San Francisco el 17 de julio de 1982. Aquello no fue un acto singular de genocidio. No fue único, fue parte de toda una política. Esta masacre tuvo lugar en una aldea finca de unas cincuenta casas situada cerca de la frontera de México en el municipio de Nentón, Huehuetenango. La población era indígena de lengua chuj.

La masacre ocurrió después que el general Ríos Montt dio el golpe de Estado. La estrategia de arrasamiento desde el centro hacia la periferia se había comenzado en el gobierno anterior, el del general Lucas García, aunque no se había completado.

En junio de 1982, y antes de proseguir con nuevos bríos el operativo de masacres, Ríos Montt decretó un mes de amnistía. Pero antes de que el mes se cumpliera, se reinició la estrategia de arrasamiento en Huehuetenango, precisamente en el municipio de Barillas. Se reinició con una serie de operativos de matanzas parciales en diversas aldeas, combinados con una matanza total en la comunidad de Puente Alto, el 7 de julio de 1982 (353 víctimas). Lo que el ejército dejó a su paso fue un reguero de sangre, como se puede comprobar en el informe de la Comisión de Esclarecimiento Histórico. Eran hechos que tenían relación entre sí: matanzas parciales relacionadas con una matanza total del grupo.

Después, el 14 de julio, el ejército entró a San Mateo Ixtatán, municipio vecino, y cometió una masacre total en la pequeña aldea de Petanac (89 víctimas). Finalmente, entró al municipio de Nentón, vecino a San Mateo, para cometer en San Francisco la masacre princi-

El alcance total y el alcance parcial iban combinados, porque la destrucción total de las comunidades señaladas como rojas debía irradiar el terror sobre las vecinas

pal, también una masacre total, en la que causó 376 víctimas. Toda esta campaña seguía la táctica de «fusiles» para causar una ola de terror.

¿Cómo se desarrolló la masacre de San Francisco? Unos 400 soldados rodearon la comunidad en la mañana temprano, con el apoyo de un helicóptero que traía provisiones a los soldados. La presencia del helicóptero fue una señal inequívoca de que no se trataba de guerrilleros vestidos de soldados, como a veces el ejército ha dicho que sucedía, diciéndolo para exculparse.

«Acabarlos hasta la semilla»

Los soldados encerraron a los hombres y a las mujeres con sus niños en dos lugares separados: la alcaldía auxiliar y la iglesia. La separación en dos grupos debió tener como objetivo el debilitamiento extremo, primero, el de las mujeres y los niños, para luego, a través de ellas, conseguir el de los hombres.

La matanza comenzó con las mujeres. No las mataron en la iglesia, sino en sus casas, donde las violaron antes de matarlas. Probablemente pretendía el ejército obtener información de ellas. Después mataron a los niños y niñas que habían quedado solos en la iglesia. Los sacaron fuera para matarlos. Algunos eran bebés. Les metían un cuchillo y les sacaban las tripas y como gritaban los estrellaban contra las piedras.

Se cumplía así lo que los jefes les habían dicho en Huehuetenango: «Acabarlos hasta la semilla». Finalmente, mataron a los hombres, cortándoles el cuello a algunos con machetes sin filo, y a otros disparándoles un tiro. La masacre fue total y cruel. No perdonaron a nadie. Ese día mataron a 376 personas. Guardamos sus nombres y sus apellidos.

A media masacre los soldados descansaron y se comieron un toro de los comunitarios. Y al final hicieron una fiesta con marimba violando a mujeres jóvenes que se habían reservado, matándolas después. Este descanso y esta fiesta son señales de una planificación y de una intencionalidad. La masacre no surgió de una reacción espontánea. Es un esquema que traían ya y que se repitió en muchas otras matanzas.

Después de la masacre

Hubo varios sobrevivientes. Los más importantes fueron tres hombres que se escaparon del local en donde los encerraron. Uno, al que vieron escapar, fue perseguido, una señal de que el ejército llevaba el plan de no dejar a nadie con vida. [...] El cerco cubrió las casas que estaban dispersas y, según la intención del ejército, toda la población cercada debía ser exterminada. Destrucción total.

La noticia de esta masacre corrió como pólvora y unas nueve mil personas corrieron a refugiarse en campa-

mentos de México. Los primeros que huyeron fueron los de una comunidad vecina formada por comunitarios de San Francisco (Yulaurel), que recibieron el aviso de los sobrevivientes de San Francisco. Pero hubo algunas comunidades cercanas que no se refugiaron en México y quedaron bajo el control del ejército, que las forzó por el terror a organizarse en las PAC.

Después, entrarían en el programa combinado de Fusiles y Frijoles. Un componente de «frijoles» fue la tierra con que los premiaron, la tierra que abandonaron los refugiados. La tierra de San Francisco no entró en el premio porque era una finca privada, de la que los masacrados eran rancheros. En esta franja fronteriza ya no se dio la segunda fase de sometimiento de la población a condiciones extremas, porque la población o había huido a México o fue rápidamente organizada en PAC.

La intención: destruirlos

Concluyendo, la masacre de San Francisco tuvo:

- Una intención de destrucción. No fue un acto espontáneo, sino planificado con anterioridad. No fue tampoco un acto aislado, se repitió en otros lugares.
- La intención fue la destrucción total de los miembros del grupo. Hombres, mujeres, niños, niñas, ancianos. Todo el grupo, sin dejar sobrevivientes.
- El grupo fue de población civil.
- Fue un microgrupo étnico con identidad de ser de esa aldea, de ser chuj y de ser indígena.
- La razón de la intención («en cuanto tal») fue, por lo menos, doble: política (control de la población) y étnica.
- La presencia de una razón étnica –y racial– se descubre: en la totalidad misma de destrucción del microgrupo étnico; en las expresiones de esa intencionalidad («acabarlos hasta la semilla»); en la crueldad y bestialidad del acto (sacar tripas a niños, matar viejos cortándoles el pescuezo con machete sin filo, violar y torturar mujeres); en la combinación de fiesta y pasión (orgía al cerrar la masacre), crueldad y orgía que son señales de un exceso que no se explica solo por la intencionalidad política.

26 masacres 1981-1982

He hecho una lista de 26 masacres ocurridas entre 1981 y 1982:

Tras esta masacre unas nueve mil personas se refugiaron en campamentos de México. Algunas comunidades quedaron bajo el control del ejército, que las forzó por el terror a organizarse en las PAC

La percepció de destrucció total, aunque no era correcta, fue la razón de que la población indígena se deslazara fuera del país o de su región o se camuflara en las fincas

San Mateo Ixtatán, Huehuetenango (etnia chuj, 55 víctimas, 31 de mayo de 1981).

Piche, Rabinal, Baja Verapaz (etnia achí, 32 víctimas, 2 de enero de 1982).

Chisis, Cotzal, Quiché (etnia ixil, 132 víctimas, 13 de febrero de 1982).

Río Negro, Rabinal, Baja Verapaz (etnia achí, 177 víctimas, 13 de marzo de 1982).

Los Encuentros, Rabinal, Baja Verapaz (etnia achí, 94 víctimas, 14 de marzo de 1982).

Cuarto Pueblo, Ixcán, Quiché (etnia multilingüe, 350 víctimas, 14 de marzo de 1982).

San Antonio Sinaché, Zacualpa, Quiché (etnia kiché, 199 víctimas en tres masacres: 16 de marzo, 18 de mayo y 30 de mayo de 1982).

Arriquín, Zacualpa, Quiché (etnia kiché, 83 víctimas, 19 de marzo de 1982).

Estanzuela, Joyabaj, Quiché (etnia kiché, 57 víctimas, 19 de marzo de 1982).

Estrella, Chajul, Quiché (etnias ixil y kanjobal, 96 víctimas, 23 de marzo de 1982).

Xalbal, Ixcán, Quiché (etnia multilingüe, 38 víctimas, 1 de abril de 1982).

Chel, Chajul, Quiché (etnia ixil, 90 víctimas, 3 de abril de 1982).

Piedras Blancas, Ixcán, Quiché (etnia mam, 55 víctimas, 18 de mayo de 1982).

Chacalté, Chajul, Quiché (etnia ixil, 55 víctimas, 12 de junio de 1982).

Puente Alto, Barillas, Huehuetenango (etnia kanjobal, 353 víctimas, 7 de julio de 1982).

Sebep, San Mateo Ixtatán, Huehuetenango (etnia chuj, 60 víctimas, 13 de julio de 1982).

Petenac, San Mateo Ixtatán, Huehuetenango (etnia chuj, 86 víctimas, 14 de julio de 1982).

San Francisco, Nentón, Huehuetenango (etnia chuj, 376 víctimas, 17 de julio de 1982).

Plan de Sánchez, Rabinal, Baja Verapaz (etnia achí, 268 víctimas, 18 de julio de 1982).

Lancetillo, Uspantán, Quiché (etnia kiché, 26 víctimas, 11 de septiembre de 1982).

Agua Fría, Uspantán, Quiché (etnias achí y kiché, 92 víctimas, 14 de septiembre de 1982).

Rabinal, Rabinal, Baja Verapaz (etnia achí, 205 víctimas, 15 de septiembre de 1981).

Parraxtut, Sacapulas, Quiché (etnia kiché, 27 víctimas, 15 de noviembre de 1982).

Bacanal, Rabinal, Baja Verapaz (etnia achí, 58 víctimas, 4 de diciembre de 1982).

Dos Erres, La Libertad, Petén (etnia mestiza, 190 víctimas, 7 de diciembre de 1982).

Todas contra indígenas

Todas estas masacres, excepto una, la de Dos Erres, fueron de población indígena maya: achíes, kichés, ixiles, kekchíes, chujes, kanjobales y multilingües, pero todas fueron de indígenas. Esto nos dice dos cosas. Una, que, según la Comisión de Esclarecimiento Histórico, hubo una intencionalidad étnica en las matanzas de los grupos, como se aprecia por la proporción de víctimas indígenas (83%) y por la selección de

Pou en què l'exèrcit va llançar els cadàvers dels habitants de Dos Erres.

zonas donde se aplicó esa política. Y otra, que el caso de la masacre de mestizos en Dos Erres fue una excepción, pero entró dentro del mismo plan de genocidio. [...]

Atendiendo a la definición de la Convención de que una matanza puede ser destrucción parcial del grupo étnico o racial y, a la vez, ser en cuanto tal grupo étnico o en cuanto tal grupo racial, se puede concluir que en Guatemala el ejército cometió el delito de genocidio en cuanto que intentó destruir parcialmente al grupo indígena, en cuanto indígena.

Dado el terror de los operativos, la población indígena en muchos lugares interpretó los hechos como si tuvieran la intención de destrucción total de la población indígena de Guatemala. [...] La percepción de destrucción total, aunque no era correcta, fue la razón de que la población indígena de muchos lugares se desplazara fuera del país o de las regiones indígenas o se camuflara en las fincas, quitándose las mujeres sus trajes propios.

Racismo en el ejército

[...] Que la intención fuera destruir parcialmente a la población indígena «como tal» se deduce del racismo insertado en el entrenamiento militar, como lo ha demostrado Manolo Vela en su tesis del año 2010 *Pelotones de la Muerte*, en donde relata cosas como esta: «El racismo en los mandos construyó entre los soldados, jóvenes indígenas, y sus víctimas, también indígenas, esa distinción necesaria y radical: los indígenas, que se habían dejado engañar por la subversión, debían morir. La transformación en su manera de percibir la realidad, a propósito del racismo se condensa y es expuesta en este párrafo por el soldado Martín Ramírez: “Uno mismo, siendo indio, le dice indio a otro indio”. Esto forma parte de un trato que viene de los oficiales, los eslabones (ladinos), que hacen funcionar a la gran masa (indígena) de tropas: “Así es cómo uno lo mira de los oficiales: que aquel es indio, que aquel otro es indio, que indio aquí, que indio allá; se va haciendo una palabra común, como un virus, se va metiendo, metiendo y metiendo”, continúa diciendo Ramírez. Así, concluye: “Hasta el peor indio lo trata de indio a uno. Es una frase que le da risa a uno, porque dice uno: ¿Por qué este me está tratando de indio y hasta es más indio que yo?”»

El desprecio por el ser humano indígena se muestra en las palabras y acciones crueles de la tropa en campaña. El racismo consiste en despreciar a una población como raza inferior, considerando que no tiene los mismos derechos que todo ser humano, tampoco el derecho a la vida. La población indígena fue considerada como «prescindible», con tal de salvar a la Patria del comunismo. [...]

La prolongada segunda fase del genocidio

[...] A diferencia de la primera fase, esta fue más prolongada en el tiempo y afectó a muchos grupos de población causando un enorme sufrimiento. Yo mismo viví esta fase en las Comunidades de Población de Resistencia (CPR) del Ixcán después de las masacres de 1982. La viví desde 1983 a 1993, pero la fase duró más: desde mediados de 1982 hasta 1994, cuando los grupos que estaban escondidos en la montaña salieron al claro y el ejército los tuvo que respetar.

[...] Después de las grandes masacres, los sobrevivientes eligieron tres opciones principales. O salir huyendo a la montaña a esconderse allí. O salir al refugio si la frontera estaba cerca, como hicieron los sobrevivientes y vecinos de San Francisco. O emigrar a los pueblos grandes y a las ciudades, incluyendo la ciudad de Guatemala, para camuflarse entre mucha gente y entre gente desconocida.

Primer paso: impedir la sobrevivencia

La fase de destrucción se dio contra la población que buscó la montaña. [...] Cuando se daba una gran masacre o pasaba el ejército generando terror con muertes de algunas personas, se producía una dispersión enorme de gente que se iba a esconder bajo los árboles lejos de sus casas. Iban desorganizados en pequeños grupos de familias. A veces buscaban barrancos o buscaban cuevas.

Entonces las patrullas del ejército —a veces combinadas con PAC— cumplían con un protocolo de acción que se adaptaba al terreno. Primero, impedían a la población fugitiva vivir en la montaña. Para eso, les quitaban las condiciones de sobrevivencia. Les quemaban las casas y destruían todo lo que tenían en las casas: enseres domésticos y chamarras; les destruían la comida (mazorcas en trojes) o les cortaban la milpa en pie ya camada o les mataban o robaban los animales, desde gallinas hasta ganado mayor; les quemaban o robaban la ropa, para que murieran de frío o si se mojaban no se pudieran cambiar; les destruían los instrumentos de trabajo, azadones y machetes. Era un operativo contra población civil y si encontraban algún rifle de cacería se lo llevaban.

Segundo paso: destruir a los que huían

El segundo paso era perseguir

Otros sobrevivientes emigraron a los pueblos grandes y a las ciudades, incluyendo la ciudad de Guatemala, para camuflarse entre mucha gente y entre gente desconocida

Mientras no nos entregáramos seríamos tratados como animales –no solo como guerrilleros– y podíamos ser baleados. No teníamos derechos como seres humanos

a los grupitos de población dispersa en la montaña, que huía despavorida, aterrorizada, porque veían al ejército como un enemigo total e incomprensible.

«Los habitantes de esta región (Nebaj) están convencidos de que el Ejército es asesino del pueblo», le informa el coronel Francisco Ángel Castellanos al jefe del Estado Mayor en carta del 22 de julio de 1982 (Operación Sofía). Al perseguir a la gente, el ejército solía disparar a matar contra los que huían. [...] Y la

gente que no huía, porque ya no podía o porque se rendía, era capturada viva. Así se concretaba el control de la población.

En los informes de la Operación Sofía, de 1982, el enemigo, la población civil, era llamado «eno». A los niños los llamaban «chocolates».

En el documento de la Operación Sofía también aparecen los mayores José Esteban Arango Barrios y Otto Fernando Pérez Molina como jefes de la patrulla «Escocia III», compuesta por 32 paracaidistas de tropa especializada, informando el 15 de agosto de 1982 desde Nebaj del contacto con el enemigo con el resultado de 4 FIL (Fuerzas Irregulares Locales) muertos, 18 mayores de edad y 12 niños (12 «chocolates») capturados.

Tercer y cuarto paso: destruir la resistencia y reeducar

El tercer paso era sacar de la montaña a la población capturada y llevarla a una aldea de reeducación. Así, iban ganando control sobre la población y sobre el territorio, aunque al principio quedara vacío, mientras no se ubicaba en él a una nueva comunidad fiel al ejército.

El cuarto paso pretendía quebrar la resistencia de los grupos que no se rendían, fuera por miedo o por convicción o por ambas razones. Para quebrarla se utilizaban desde bombardeos con aviones de guerra y rafagueos con ametralladoras hasta el volanteo desde los helicópteros de mensajes inofensivos, pero insultantes, sobre los grupos que permanecían escondidos.

«Éramos como animales de monte»

Estos volantes [...] traían dibujos de animales con cola y cachos: eso éramos la población en resistencia. Nos

pedían que saliéramos a entregarnos al ejército. Querían decirnos que si no nos entregábamos, éramos como animales del monte y que si nos entregábamos nos convertiríamos en personas. Y, por tanto, mientras no nos entregáramos seríamos tratados como animales –no solo como guerrilleros– y podíamos ser baleados. No teníamos derechos como seres humanos.

Todo esto era sometimiento intencional del grupo a condiciones de existencia que hayan de acarrear su destrucción física total o parcial. En estos operativos muchas personas murieron de hambre, de desnutrición, de desesperación y de varias enfermedades. Las mujeres se hinchaban y se ponían amarillas y se les acababa la leche para dar de mamar a sus bebés, algunos nacidos en la montaña. En los meses que siguieron a las masacres murieron incontables personas.

En su libro *Nos salvó la sagrada selva*, Alfonso Huet ofrece esta importante estadística: de las 61 comunidades kekchíes de Alta Verapaz que estuvieron refugiadas en «la sagrada montaña», 574 personas murieron por enfermedad y 619 murieron asesinadas.

Podemos concluir que...

- Que estos operativos tuvieron una intención de destrucción planificada en muchas regiones del país, donde se practicaron simultánea o sucesivamente.
- Que la intención fue de destrucción parcial, aunque todos los miembros del grupo, hombres, mujeres y niños, fueran sometidos a las mismas condiciones.
- Que el grupo era la suma de grupos indígenas de diversas lenguas y etnias que se encontraban al margen del control del Estado en la montaña.
- Que la razón de la intención («en cuanto tal») fue, por lo menos, doble: política –controlar la población fuera del control del Estado y su territorio– y étnica/racial.
- Que la razón étnica/racial se descubre en la apreciación del grupo como si fuera de animales de monte, sin derecho a la vida mientras no se dejara someter al Estado (domesticar), pero de difícil sumisión al Estado (domesticación), a no ser por la fuerza.

Ricardo Falla, jesuïta, antropòleg i autor de diversos llibres sobre el conflicte armat guatemalenc. Podreu trobar l'article complet a <http://www.sinpermiso.info/articulos/ficheros/guate.pdf>.

El testimoni que hauria acusat els Estats Units i Pérez Molina

per Louisa Reynolds

Guatemala, 24 de maig del 2013

Allan Nairn, periodista dels Estats Units, sap prou bé què significa «terra arrasada». No va ser res que llegís en un informe, ni que li expliquessin, és una cosa que va veure amb els seus propis ulls durant els seus viatges a l'àrea ixil a principi dels anys vuitanta. Llavors, va entrevistar el president de facto, Efraín Ríos Montt, i el seu assessor Francisco Bianchi, els quals li van parlar dels operatius contra la població civil. Nairn també va parlar amb l'aleshores comandant Tito Arias i avui president de Guatemala, Otto Pérez Molina, el dia que el periodista creu que Arias va torturar fins la mort uns guerrillers capturats. Nairn assenyala el mandatari, la diplomàcia dels Estats Units i la CIA com a còmplices de genocidi a Guatemala. Avui havia estat citat per l'acusació perquè testifiqués en el judici per genocidi però no l'han cridat. En aquesta entrevista explica què hauria dit als jutges.

Com narra en el seu blog personal, Nairn s'havia de presentar davant del tribunal el 15 d'abril, a sol·licitud del Ministeri Públic (MP), però sembla que onze dies abans de la seva declaració, les revelacions d'un altre testimoni, Hugo Ramiro Leonardo Reyes, han determinat que el MP ja no el cridés. Reyes va ser el testimoni que va situar al camp de les matances tres personatges paradigmàtics, difícils de trobar en la mateixa baralla: el president Otto Pérez Molina; el general José Luis Quilo Ayuso, president de l'Associació de Veteranos Militares (Avemilgua); i Juan Chiroy Sal, l'acusat de dirigir la matança de manifestants de Totonicapán el 2012, que l'any 1982 era menor d'edat. Aquestes declaracions, aparentment fora del guió de l'acusació, haurien pogut desencadenar una crisi entre el president i la fiscal general, Claudia Paz y Paz; de fet, Pérez Molina va dir a la CNN el dia de la sentència que ella l'havia cridat per explicar-li que no sabia que el testimoni Reyes afirmaria allò. És probable que amb aquest antecedent, la fiscalia hagi decidit prescindir del testimoni de Nairn.

Els reportatges de Nairn, publicats a *The New York Times*, *The Washington Post*, *The Nation* i *The New Republic*, entre altres, presenten el rostre humà dels conflictes bèl·lics a Guatemala, El Salvador i Timor Oriental, i exposen com els Estats Units s'han fet còmplices de les violacions dels drets humans en aquests països, en proporcionar armes i entrenament a règims represius. Entre els reconeixements que ha rebut hi ha el premi Robert F. Kennedy per la cobertura periodística que va fer a Timor Oriental (1993), el premi George Polk (1994) i el premi George Aronson al Periodisme de Justícia Social (1994).

Nairn i la periodista gràfica Jean Marie Simon figuren

en el documental *Titular de hoy: Guatemala*, del director finlandès Mikael Wahlforss (1983), una col·lecció de brutals imatges sobre la violència a l'altiplano i d'entrevistes reveladores amb els actors del conflicte: la població civil que l'exèrcit va atacar sistemàticament, els integrants de la guerrilla, els soldats i els seus comandants. El periodista ja havia viatjat a Guatemala quan se'l va informar que no es requeriria la seva presència al Palau de Justícia. Aquesta entrevista va ser concedida el 10 de maig, dia que el Tribunal de Màxim Risc va dictar la condemna per genocidi contra Ríos Montt, condemna que posteriorment va ser anul·lada per la Cort de Constitucionalitat.

Quin hauria estat l'enfocament del vostre testimoni? Hauríeu parlat del que va veure a El Quiché durant el rodatge del documental de Mikael Wahlforss, *Titular de hoy*?

Aquest hauria estat el punt principal, el que vaig veure al camp, el que em van dir els soldats i els supervivents, i també les entrevistes que vaig fer a Ríos Montt.

El 18 d'abril, el mateix dia que el judici es va aturar, va escriure al vostre blog que no us havien permès de declarar i que fiscals i jutges havien estat amenaçats durant el judici. En teniu cap evidència, d'això?

Sí, hi ha hagut altres amenaces, a part de les que vaig esmentar a l'article. A l'article dic tot el que puc dir sobre aquest tema. No puc dir més del que vaig escriure, però no n'hi ha cap dubte. De fet, les amenaces han estat molt més serioses del que donava a entendre a l'article.

Quan el MP us va dir que no declararíeu, us en van donar cap raó?

Només em van dir que no testificaria, però no vull entrar en detalls.

Us vau sentir frustrat quan us van dir que no declaràriu?

Sí.

Quan es va suspendre el judici, us vau pensar que tot s'acabaria aquí?

Al principi sí, s'havia acabat tot, el procés estava mort, però van aconseguir ressuscitar-lo, i això va passar en gran part a causa de la reacció de Pérez Molina després que el criticuessin per haver parat el judici. Sembla que això el va sotragar de veritat. Primer, va permetre que s'obris el judici amb la condició que a ell no el tocarien; estava disposat a sacrificar Ríos Montt, com tot l'establishment; després, quan es van adonar del perjudici polític que els ocasionava el judici, van canviar d'opinió i van dir: «Per què hem de sacrificar Ríos Montt? Per què hem de sacrificar res?». Però quan van arribar les reaccions i a ell el van responsabilitzar personalment, de sobte hi va haver negociacions i va tornar a la seva postura de sacrificar Ríos Montt, i els elements que l'havien ajudat a aturar el judici en primer lloc, els militars retirats i la gent del CACIF (Coordinadora de Asociaciones Agrícolas, Comerciales, Industriales y Financieras) es van veure obligats a retrocedir.

Quan vau entrevistar Ríos Montt, va admetre que sabia que s'estaven produint les matances a l'altiplano?

En les meves dues entrevistes amb Ríos Montt, va ser molt ferm a l'hora de parlar del seu comandament. Durant la primera entrevista, el maig de 1982, una de les primeres coses que li vaig preguntar va ser el fet que se'l coneguéssim com «El Verdugo de Sansiquisay». Li vaig preguntar: «Què va passar a Sansiquisay?», i

m'esperava que evités el tema, però no ho va fer. De fet, es va agenollar a la catifa del Palau Nacional i em va dir: «Deixi'm explicar-li què va passar a Sansiquisay». Assenyalant amb el dit, va començar a representar l'escena i va dir: «Bé, els subversius eren aquí i els vaig envoltar i vaig ordenar fer foc». Describia amb gran detall allò que fins aquell moment havia estat l'únic cas en el qual l'havien acusat de cometre violacions dels drets humans i, en lloc de negar-ho, es vantava de tenir el comandament i l'utilitzava com un exemple que il·lustrava l'agressivitat d'aquest comandament. En aquell temps, quan vam

Pérez Molina, primer, va permetre que s'obris el judici amb la condició que a ell no el tocarien; quan es van adonar del perjudici polític que els ocasionava el judici, van canviar d'opinió

començar a parlar de les matances al camp, en lloc de negar que s'estiguessin produint, va dir: «Miri, per cada guerriller que dispara, al darrere hi ha deu persones», i es referia a deu civils desarmats. I després el seu secretari, Francisco Bianchi, que tenia molt de poder, va dir: «El que passa és que els guerrillers van reclutar molts indígenes», s'hi va referir com a indis. «I com es combat, la subversió? Cal matar els indis perquè fan costat a la subversió» i Ríos Montt no el va contradir mai, no va objectar mai el que deia. Molt temps després, quan ja l'havien destituït, li vaig preguntar si, com que estava ferventment a favor de la pena de mort, considerava que es mereixia que el jutgessin i l'executessin pel paper que havia tingut en les matances. I va saltar de la cadira i cridà: «Sí! Portin-me a judici! Facin-me afusellar! Però si em jutgen també han de jutjar uns quants americans, Ronald Reagan inclòs!». Ell sempre ha estat així.

Quan el vau entrevistar en aquella època, us va sorprendre que parlés tan obertament de les seves accions?

Em va sorprendre una mica. Ell era així. I aquesta va ser una de les coses que el van ficar en problemes en termes polítics; alguns de l'exèrcit i molta gent de l'oligarquia sentien que els estava donant una mala imatge perquè sortia a la televisió i feia sermons bojós enmig dels quals començava a parlar de sexe i de moralitat personal i la gent pensava: «Això no és apropiat per a un cap d'Estat». Però avui dia, ell encara és així. Té 86 anys i era allà parlant a crits en certs moments [durant la seva declaració del 9 de maig]. També se solia contradir; d'una banda deia que per cada guerriller que disparava hi havia deu persones al darrere, però després si li preguntaves sobre les matances deia coses com ara «és vostè qui afirma que hi va haver matances». Es contradia, saltava d'un tema a l'altre.

Creieu que Ríos Montt tenia raó quan deia que s'havia de jutjar un bon munt de nord-americans pel paper que van fer a Guatemala? Considereu que seria possible?

Crec que en aquest moment no és possible. Si algú anés a veure un fiscal dels Estats Units i li preguntés per la possibilitat de jutjar George W. Bush pel crim d'agressió a l'Iraq —va ser aquest el càrrec que van imputar a molts nazis a Nuremberg— o si algú li preguntés sobre la possibilitat d'investigar Obama per l'assassinat de civils mitjançant l'ús d'avions no tripulats, el mirarien com si fos boig, tot i que les lleis internacionals i les dels Estats Units atorguen la potestat d'iniciar una investigació d'aquest tipus.

Hi ha una doble moral, aquí?

I tant que sí, perquè els Estats Units van donar suport al judici de Ríos Montt. Primer van donar suport a Ríos

Montt quan feia les matances i ara defensen que se'l jutgi per aquells delictes, i això és típic dels Estats Units. Els Estats Units donen suport a aquest procés perquè així poden dir que estan a favor dels drets humans i ho poden utilitzar com un exemple del seu suport a la justícia, i no els costa res perquè pensen que no és res que els pugui acabar incriminant també a ells.

Quan la jutgessa Barrios va dir que el MP havia d'investigar tots els que estiguessin involucrats en els crims pels quals Ríos Montt va ser condemnat, creieu que això també hauria d'incloure els funcionaris dels Estats Units? Creieu que se'ls podria jutjar a Guatemala?

Sí, crec que el Ministeri Públic també té el deure d'investigar els americans que van estar involucrats en aquests fets: els funcionaris de l'ambaixada dels Estats Units, els militars dels Estats Units que entrenaven les tropes guatemalenques, i també bastant de personal encobert. La major part del treball que feien era amb la G2. També suggeriria que provessin d'obtenir una ordre judicial per accedir als informes de la CIA i d'altres unitats d'intel·ligència dels Estats Units i, sobretot, accedir als milers d'escoltes telefòniques que va fer l'Agència Nacional de Seguretat. Els Estats Units tenen el costum d'espiar els exèrcits als quals donen suport. Ho fan d'una manera rutinària i sistemàtica i, per descomptat, sempre tenen la tecnologia d'espionatge més punta. Això vol dir que els Estats Units sempre van controlar les comunicacions al Palau Nacional i en aquella època es feien trucades entre Ríos Montt i alts funcionaris nord-americans. Tanmateix, aquest és el material més difícil d'obtenir del Govern dels Estats Units.

Ja hi ha un bon nombre de cables de la CIA que han estat desclassificats i que van ser posats a disposició del públic mitjançant el National Security Archive. Alguns d'aquests documents van ser utilitzats com a evidència en el judici de Ríos Montt. Creieu que hi ha molts altres documents que encara no han estat desclassificats?

Aquests documents, desclassificats mitjançant la Llei d'accés a la informació pública (Freedom of Information Act), tenien un nivell baix de confidencialitat, no es consideraven els més confidencials. En el cas dels documents més confidencials, no permeten que se'n vegi ni un sol paràgraf. Per aquesta raó penso que la majoria de la informació que tenen els Estats Units sobre aquests crims encara no ha estat desclassificada. Els Estats Units són un país que va participar directament en aquests fets, i sap moltes coses. Per exemple, l'agregat militar George Maines va dir que ell i Benedicto Lucas García van desenvolupar l'estratègia d'enviar les tropes a les aldees, que va tenir com a resultat les

matances que es van cometre sota el règim de Ríos Montt. Ell [Maines] va dir que Benedicto [Lucas García] va començar aquesta estratègia i que Ríos Montt la va estendre i la va convertir en una política generalitzada. Un altre americà que també era aquí en aquella època, un boina verda, el capità Jesse García, va descriure com entrenava les tropes guatemalenques en tàctiques d'assalt, cosa que incloïa la destrucció de les aldees.

Vau entrevistar mai José Mauricio Rodríguez Sánchez?

No, que jo sàpiga. En aquella època utilitzaven pseudònims.

Us va sorprendre el fet que el declaressin innocent?

Sí. La G2 no era només un cos d'intel·ligència, era una força armada i va ser responsable de bona part dels assassinats. La G2 estava enfocada gairebé exclusivament a la persecució de persones que no eren combatents. De fet, hi va haver un cas que la G2 va segrestar la persona equivocada, un pastor americà, i l'ambaixada dels Estats Units ho va dir a Ríos Montt, y ell va trucar al centre de tortura i va dir: «N'heu enganxat un que no era; l'heu de deixar anar». D'això en vaig fer esment a l'article *La burocracia de la muerte*, que vaig signar amb Jean Marie Simon. La G2 proporcionava objectius a l'exèrcit. Per exemple, quan es cometia una matança típica, encara que no hi participés directament ningú de la G2, proporcionava a les patrulles una llista d'objectius i llavors les patrulles anaven a les aldees, miraven la llista, agafaven aquelles persones i així començaven els interrogatoris i la tortura. La G2 es feia còmplice dels assassinats i en moltes ocasions hi van participar de manera directa, sobretot en els assassinats polítics directes, per als quals utilitzava el seu propi personal, especialment quan es tractava de desaparicions forçades. Atrapaven la gent, la portaven als centres de detenció i la torturaven fins que ja no els servia i llavors l'esquarteraven i es desfeien dels cossos.

De totes les coses que vau veure a Guatemala durant els anys vuitanta, què us va impressionar més?

Assabentar-me que una amiga que havia desaparegut havia estat trobada morta i que li havien tallat les mans. També l'ambient de terror: els trets, els cossos decapitats al carrer. Era molt probable sentir una metralladora en caminar pel carrer durant el dia. No he vist mai res de semblant. Des d'aleshores he treballat en contextos similars de repressió a molts països, però només hi ha

La G2 no era només un cos d'intel·ligència, era una força armada i va ser responsable de bona part dels assassinats. Estava enfocada gairebé exclusivament a la persecució de persones no combatents

Dona detinguda amb els seus fills en una base militar a Nebaj.

una situació en la qual els nivells de terror eren comparables amb els que es van viure a Guatemala: Timor Oriental, quan va ser ocupada per l'exèrcit indonesi. Van matar una tercera part de la població, el mateix percentatge de jueus que van matar els nazis. El 1991 em trobava enmig d'una matança i vaig aconseguir sobreviure. Més de 180 persones van ser assassinades per l'exèrcit indonesi. Va passar en un lapse de vint minuts i mentre els soldats disparaven contra la gent amb els seus fusells M16 americans, em vaig recordar de Guatemala i vaig pensar: «Déu meu, així és una matança». Havia escoltat els testimonis dels supervivents i dels soldats, però en aquell moment passava davant meu.

Dins de les instruccions rebudes pel Ministeri Públic perquè continuï les indagacions, creieu que hi ha prou evidència per investigar i jutjar Pérez Molina?

Crec que l'ordre que ella va donar al Ministeri Públic de continuar la investigació de tots els qui van participar en aquells crims és tan important com la sentència contra Ríos Montt. És una cosa que em va sorprendre, no me l'esperava. Després de la condemna de Ríos Montt resulta inevitable investigar la culpabilitat de Pérez Molina. ¿Com podria el sistema de justícia condemnar un cap d'Estat que estava a càrrec d'un programa de genocidi i assassinat a gran escala, però no investigar i jutjar la figura que executava aquell programa? Pérez Molina era més a prop de la sang que Ríos Montt. Ríos Montt era al Palau Nacional. Encara que donés les ordres i rebés informes sovint i ordenés les matances des de dalt amb mà dura, va ser Pérez Molina qui estava en contacte amb les víctimes cara a cara i qui a vegades feia personalment els interrogatoris, que era el que feia quan el vam trobar a Nebaj.

Sabia el MP que mencionàrieu Otto Pérez Molina en la vostra declaració?

No ho sé, crec que sempre hi va haver aquesta possibilitat. Les coses van canviar després que un testimo-

ni, un exsoldat, mencionés [Otto] Pérez Molina. Sembla ser que això el va almar i el va sotragar. Em sembla que ningú s'esperava que el testimoni parlés de Pérez Molina i després d'això ell va prendre mesures per assegurar-se que no tornaria a passar. Sembla que és una cosa que el preocupa molt.

Va ser prudent arriscar la continuïtat del judici mencionant Pérez Molina?

Bé, no va ser una decisió política; va ser la declaració espontània d'un testimoni que, per voluntat pròpia, va decidir mencionar el nom de Pérez Molina. Això ho va fer trontollar tot.

Quina considereu que hauria estat la part més delicada de la vostra declaració?

Qualsevol menció de Pérez Molina. Hi ha diversos aspectes; el més important és el fet que ell era un comandant al camp d'operacions a l'àrea ixil quan es van produir les matances per les quals Ríos Montt ha estat condemnat. En segon lloc, quan hi vaig ser, vaig parlar amb molts oficials i soldats que eren sota el seu comandament. Van dir que actuaven rebent ordres i que sovint capturaven i torturaven civils, cosa que van descriure amb tot detall.

Podríeu parlar de l'escena a *Titular de hoy* en la qual apareix Otto Pérez Molina al costat dels cadàvers de quatre guerrillers?

La part del documental on apareix al costat dels cosos de quatre guerrillers que havien estat capturats la nit abans ha rebut molta atenció a Guatemala. Em semblava evident que Pérez Molina havia estat involucrat en la seva mort perquè un soldat va dir que li havien lliurat aquells homes perquè els interrogués i un altre soldat el rostre del qual no apareix al documental, em va dir: «Sí, els vam rematar, els vam matar», i eren allà, morts. L'explicació oficial de l'exèrcit és que van morir a conseqüència de l'explosió d'una granada, però no era versemblant. Jo vaig sentir l'explosió. No érem gaire lluny; de fet, caminàvem en la direcció oposada al quarter amb Pérez Molina quan va passar. Tots ho vam sentir; vam tornar corrents, ell va entrar però a nosaltres no ens va deixar entrar. El que vam veure unes quantes hores després va ser que els homes eren morts, com es pot veure al documental. N'hi havia que havien estat ferits per l'explosió, però els soldats van dir que eren vius i que Tito els havia interrogat i de fet vaig veure Tito que entrava corrents al lloc on s'havia produït l'explosió, cosa que vol dir que un minut després de l'explosió ell hauria d'haver estat cara a cara amb aquells homes i és impossible que haguessin mort a conseqüència de l'explosió. És molt més probable que passés el que van explicar els soldats: els homes eren vius i Tito els va començar a interrogar amb molta força i al final estaven morts,

l'exèrcit els havia matat però no sé exactament a mans de qui van morir.

En aquell moment aquesta escena us va cridar l'atenció?

En aquell moment, després d'haver estat particip d'aquella escena i d'haver-me fet immediatament una idea del que havia passat, no em va semblar gran cosa en comparació amb totes les altres coses que estaven passant. En aquest cas uns guerrillers armats havien estat capturats i havien mort després de ser interrogats mentre milers i milers de civils a les aldees eren víctimes de les matances fetes per aquelles tropes, per aquells homes. Això era una cosa real, les matances que passaven sota el comandament de Ríos Montt. Llavors això va ser el que em va semblar important en aquell moment i Tito no em va cridar gaire l'atenció.

Quina impressió us va fer Pérez Molina quan el va entrevistar?

No em va impressionar gaire. L'article que vaig publicar a *New Republic* aquells dies no tenia gaires frases que en parlessin. Semblava que fos un altre buròcrata. Parlava de manera molt diferent de la dels seus subordinats perquè, òbviament, era un home polític, havia estat entrenat per parlar amb estrangers i es limitava a repetir la línia oficial, mentre que tots els seus subordinats, els tinentes, els sergents, els caporals, les tropes, parlaven amb molta franquesa. El fet que la mort d'aquells quatre homes hagi aparegut al documental va ser pura coincidència i és una cosa que ara ha tornat per perseguir-lo i se n'ha parlat.

Va ser aquesta l'única ocasió en què el va veure?

El vam veure unes quantes vegades durant uns quants dies i vam enregistrar diverses entrevistes amb ell quan anàvem i veníem de Nebaj, però no era una persona que cridés gaire l'atenció. L'únic aspecte rellevant era el fet que era un comandant que es trobava al camp d'operacions i les tropes sota el seu comandament afirmaven que feien matances i que actuaven sota les seves ordres.

Quina importància us sembla que ha tingut *Titular de hoy* pel que fa a posar en evidència el paper de Pérez Molina duran el conflicte armat?

He conegut molta gent que ha vist el documental. De fet, l'altre dia va passar una cosa que em va sorprendre molt. Vaig començar a parlar amb un soldat i li vaig preguntar: «Què en penseu del judici de Ríos Montt?». Em va començar a donar la seva opinió sobre el tema i em va dir: «Sap que hi ha un vídeo a Internet? L'ha de veure». Va començar a descriure el vídeo i va dir: «Sap qui hi surt, en aquest vídeo?». I va assenyalar en direcció al Palau Nacional i va dir: «Ell. Otto Pérez Molina». I va ser una cosa que em va cridar bastant l'atenció.

Es van deixar fora imatges que ara podrien servir com a evidència per a la persecució penal d'altres militars involucrats en violacions de drets humans?

Hi ha moltes més hores d'enregistraments. Mikael Wahlforss té les còpies de les cintes. Valdria la pena revisar-ho.

Estaríeu disposat a declarar contra Pérez Molina davant d'un tribunal?

Sí, estaria disposat a declarar en qualsevol cas en el qual pogués saber alguna cosa que fos rellevant.

Durant la seva declaració al final del judici, Ríos Montt va dir: «cada comandant de zona va ser responsable del que va passar al seu territori». Creieu que culpava comandants com Pérez Molina?

Bé, no sé quines són les seves intencions en termes polítics. Òbviament Pérez Molina i Ríos Montt han estat adversaris en el passat però més que res el que Ríos Montt estava fent era eludir la seva responsabilitat. De fet, va dir que les úniques tres responsabilitats que tenia eren conferir pensions, reclutar el personal militar i lliurar medalles, cosa que és un acte de covardia per part seva. Aquí tenim un home que era un general, un dictador militar que va estar al càrrec del que potser hagi estat una de les matances més grans de la història de Guatemala i una de les més grans matances de la història mundial recent. I ell n'estava orgullós, era molt franc en parlar del seu comandament, de la seva força, i ara s'està escapolint, s'està amagant, i diu que no hi tenia cap responsabilitat. És una resposta patètica per part seva i els fets la contradueixen totalment.

Publicat a <http://www.albedrio.org/htm/entrevistas/plazapublica-001.html>

Podeu veure *Titular de hoy: Guatemala*, a

<http://www.youtube.com/watch?v=3Q5xpEjP3Hc> (part 1)

<http://www.youtube.com/watch?v=ub2W7nIN1t4> (part 2)

<http://www.youtube.com/watch?v=7znfz6huz0Y> (part 3)

<http://www.youtube.com/watch?v=Qi1Jk9XzU3w> (part 4)

http://www.youtube.com/watch?v=ODyhUo3_1vc (part 5)

Com es podria condemnar un cap d'Estat per un programa de genocidi i assassinat a gran escala, però no investigar i jutjar la figura que executava aquell programa? Pérez Molina era més a prop de la sang que Ríos Montt

General

General
 —no importa cuál,
 da lo mismo,
 es igual— :
 para ser General,
 como usted, General,
 se necesita
 haber sido nombrado General.
 Y para ser nombrado General,
 como usted, General,
 se necesita
 lo que a usted no le falta, General.
 Usted merece bien ser General,
 llena los requisitos, General.
 Ha bombardeado aldeas miserables,
 ha torturado niños
 ha cortado los pechos de las madres
 rebosantes de leche,
 ha arrancado los testículos y lenguas,
 uñas y labios y ojos y alaridos.
 Ha vendido mi patria
 y el sudor de mi pueblo
 y la sangre de todos.
 Ha robado, ha mentido, ha saqueado,
 ha vivido
 así, de esta manera, General.

General
 —no importa cuál— :
 para ser General,
 como usted, General,
 hay una condición fundamental:
 ser un hijo de puta,
 General.

Poema de José Manuel Arce Leal (1935-1985), dedicat a José Efraín Ríos Montt. Nascut a la ciutat de Guatemala, Arce, poeta i dramaturg, va obtenir importants premis centreamericans i se'l va traduir a diversos idiomes. Al principi dels anys vuitanta es va haver d'exiliar a França. Com a protesta per les matances a Guatemala sota els governs de Lucas García i Efraín Ríos Montt, va escriure aquest poema. Va morir a l'exili el 1985.

Podeu trobar aquest i altres poemes, a la publicació de l'Associació d'Amistat amb el Poble de Guatemala *Poesía guatemalteca. Entre el compromiso y la dignidad*, Cuadernos de Guatemala núm. 12, gener del 2006, i a http://www.aapguatemala.org/03_publicacions/cuadernos/descarrega/12Poemes.pdf